

Dostoýewskininiň gözi bilen 1877-1878-nji ýyllardaky Rus-Osmanly urşunda ruslaryň halas edijilik missiýasy we bolgar hakykaty

Category: Kitapcy,Nukdaýazar,Sözler,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025

Dostoýewskininiň gözi bilen 1877-1878-nji ýyllardaky Rus-Osmanly urşunda ruslaryň halas edijilik missiýasy we bolgar hakykaty

DOSTOÝEWSKINIŇ GÖZİ BILEN 1877-1878-NJI ÝYLLARDAKY RUS-OSMANLY URŞUNDA RUSLARYŇ HALAS EDIJILIK MISSIÝASY WE BOLGAR HAKYKATY

■ ýa-da iň bolmando Dostoýewskiý kimin hakykatçyl bolalyň...

Bolgariýada her ýyl bellenýän 3-nji mart Milli baýramynyň aňyrsynda Şipka geçelgesinde bolan ganly söweş bar. Bu baýram bellenende ýörite Şipak depesine üýşülip, Süleyman paşa ýaly köp sanly abraýly osmanly ofiserleriniň maketi ýasalýar we dabaraly ýagdaýda kellesi kesilýär.

Osmanly imperiýasynyň taryh sahypalaryna girenine bir asyr geçenem bolsa, ýokarky agzalan ýaramaz sahnalar biziň gelejegimizi zäherlemäge ýeterlik bolýar. Ynsan hökmünde bu sahnalardan inimiz üýşense-de, häzire çenli hiç kim muňa "beýtmäň" diýip bilmedi. Şipkada kellesi "kesilenler" osmanly esgerleri bolsa-da, bärde Bolgariýada ýasaýan musulman-türk halkyna nämedir bir zatlar yşarat edilýär. Gynansak-da, Bolgariýada musulman-türk duşmanlygy ýok bolup gitmeýinden ötri, bular ýaly epizodlaryň aňyýetdäki agalyk ediş güýji gitdigiçe aggressiwleşýär, sebäbi bu zatlardan kimdir birileri peýdalanýar. Sözde ýöredilýän bolgar milletçiliginiň türkleri kemsitmek prinsipine esaslanýandygyny hakyky bolgar milletçileriniň özlerem bilmän duranok. Ýewropa ýurtlaryna

barýan bir bolgaryň iňlis, nemes, fransuz ýa-da haýsydyr bir ýewropaly bilen özara gatnaşygynda, gepleşiginde muny açık görüp bolýar.

Rus-osmanly urşunda wepat bolan ruslaryň hormatyna uly ýadygärlik galdyrylyar. Ýöne bärde "şehit bolan musliman-osmanly esgerlerine-de bir ýadygärlik dikäýeliň" diýen bolmayşy ýaly, olar üçin ýonekeý bir daş galdyryp goýmagam hiç kimiň kellesine gelmedi. Hatda muny musliman halklarynyň arasyndan biri çykybam diýmedi. Geplände "biz bolgar doganlarymyz bilen bir döwüm çöregi deň bölüşip iýýäs" diýip agzyny dolduryp gürleyänleň içinde-de muňa milt eden bolmady. Daşary ýurtly diplomatlar we "medeni ýewropa" jemgyyetçiliği Şipkada her ýyl geçirilýän bu wagşy sahnany geñirenmek bilen tomaşa edýänem bolsalar, her gezek dymyp oňyarlar. Sebäbi "ýere sokulýan" türkler bolsa, "ADALATYŇ" şular ýaly dabaranýandygyna özlerini ynandyrypdyrlar.

Ýogsam bolmasa, Ýewropa bileleşigniň halklaryň arasynda duşmançılık duýgularyny oýarmak maksady bilen taryhy wakalaryň ýoýulyp başgaça görnüşde ýatlanmagyna garşy tutumyny hemmelerem bilyär, muňa garamazdan bu prinsipe eýerilmeyändigine geñ galaýmaly.

Şeýle-de 3-nji martda Şipkada döwlet derejesinde dabaraly nutuklar okalýar, okalýan ýüzlerce nutulkaryň barsynda diýen ýaly "osmanlylar erbet, bolgarlar "bendi", ruslar bolsa halas edijidir". Ýöne ruslaryň düýp maksady bolgarlary halas etmek däl-de, imperial bähbitlerden ybaratdy, ýagny Ortaýer deňzine çykalga döretmekdi. Bolgarlar bolsa bu işde diňe ulanyldy. Bu taryhy hakyatlary agzaýan ýok.

Bärde başga hakykat bar: Bulgariýa uruşmaga getirilen rus esgerleri Russiyada daýhanlaryň hor-homsy haldaky itme-ýykylma ýasaýyışyndan has başga we gurply ýasaýan bolgar daýhanlarynyň baý durmuşyny görüp, söweşmek islegi peselipdir, olar özleriniň aldanandyklaryna gowy düşünipdirler.

Şonuň üçinem rus patyşasynyň hut özi bu ýere gelip, goşunu uruşmaga ruhlandyrmagá çalyşypdyr. Bu taryhy hakyatlar bolgarlaryň özünden ussatlyk bilen gizlenýär. Osmanlylaryň elindäki "bendilik" döwründe bolgar halkynyň iň asuda

döwürlerini ýaşandygyny eger-eger agzaýan ýok. Osmanlynyň Bolgariýanyň abatlygy üçin bolgar ilatyndan ýygnan salgylaryndan 10 esse köp maýa goýumlaryny goýandygyny, häzirki Bolgariýanyň çäklerinde ýerleşýän prawoslaw buthanalaryň, musulman metjitleriň, köprüleriň, hammamlaryň we başgalaryň Osmanly zamanasynda we osmanly puly bilen gurulandygyny hem hiç kim agzamazam we hiç kime aýtmazam.

Osmanly "bendiliği" döwründe ýurtta bolgar gimnaziýalarynyň öz dillerinde bilim berendigini, gazet-žurnallar çykarýandygы we kitap neşir edýändigi üçin salgыt salynmadık etraplaryň bolandygyny, soňky 150 ýylda Osmanlynyň bolgarlardan harby gulluga esger almandygyny we ş.m. başga-da birnäçe ýeňillikleri edendigini agzalsa, hamala biri gelip agyzlaryna uraýjak ýaly.

Osmanlydan soňky bolgar döwletini dolandyran ýolbaşçylaryň (premýer-ministrler, ministrler, häkimler we başg.) köpüsiniň Stambulda bilim alandygyny hem halkdan gizleýärler. Yöne nämüçindir XXI asyryň "medeni ýewropasy" Bolgariýada ýasaýan musulmanlaryň we türkleriň ene dillerinde bilim almaklaryny görmegem, eşitmegem islemeýär.

Soňky müñýylliygyň iň beýik akyldarlaryndan olan Karl Marksýň 1853-1863-nji ýyllarda Londonda amerikan gazetleriniň Ýewropa we Orta Gündogar boýunça habarçysy bolup işlände, Osmanlynyň ekerançylygy we oba durmuşy barada ýazan "Jennet" atly makalalar toplumyny hem namartlyk bilen gizleýärler.

Ýokarda agzalan ähli janagyryly meselelerimiz boýunça Bolgariýanyň Turgowice (öňki Eskijuma) şäherinde (1944) doglan we häzir Bursada ýasaýan terjimeçi şahyr Ahmet Emin Atasoy dünýä edebiýatynyň klassygy F.M.Dostoyewskiniň eserlerini boýdan-başa okap, tankydy seljerme geçirdi. Şahyr barypýatan panslawýançy we osmanly duşmany Dostoyewskiniň ezilen gatlaklara olan "rehim-şepagatynynyň", şeýle-de Bolgariýada Osmanly döwletine garşıy ýüze çykan 1876-njy ýylyň aprel gozgalaňynyň gysga wagtyň içinde hökümet güýcleri tarapyndan basylip ýatyrylmagy bilen baglanyşykly dünýä jemgyýetçiliginde dörän "nägilelikleriň" üstünde giňden durýar. Ol ruslara we hristianlara meçew bermek üçin ýeterlik san olan 3.000

bolgaryň we 500 türkүň wepat bolandygyny mälim eden ýalan maglumatlaryň Ýewropany we dünýä jemgyýetçiligini aldap bilendikleriniň üstüni ussatlyk bilen açandan soň, meseläniň özenine has içgin aralaşýar.

Şol döwürde dünýä jemgyýetçiligini aldamak işine Wiktor Gýugo, Juzeppe Garibaldi, Çarlz Darwin ýaly günbataryň iň öñdebaryjy adamlary hem işjeň gatnaşypdyr. Bu işden Lew Tolstoý, Iwan Turgenew, Nikolaý Dobrolýubow, Aleksandr Gersen, Nikolay Černyšewskiý ýaly rus ýazyjylary hem çetde galmandyr.

Günbatar metbugatynda "elhenç pajygaly waka" hökmünde tanadylan Aprel gozgalaňyndan täsirlenen Dostoýewskiý Osmanlylara garşıy gazaply aýyplamalar bilen çykyş etmäge başlady. Iň ýaman ýerem, "bigünä bolgar halkynyň ýok edilmek islenýändigini" ýazdy. "Bolgarlaryň osmanly boýunturugyndan halas edilmeginiň hatyrasyna" Dostoýewskiý şeýle bir öte geçdi welin, hatda ol käbir ýazgylarynda şol wagtyň meşhur ýazyjylary Tolstoýdan we Lewinden başgasyny osmanlylara we yslama hoşniýetli pikirleri bar diýip gazaply tankyt etmekden hem-de olary Russiýa we rus halkyna dönüklik etmekde aýyplamakdanam çekinmändi.

1877-nji ýylyň 24-nii aprelinde Russiýa-Osmanly urşy başlanan wagtynda, "doganlyk bolgar halkynyň gulçulykdän hökmäny suratda halas boljakdyna tüýs ýürekden ynanýanlaryň" arasynda ilkinji nobatda Dostoýewskiý bardy. Hamala, olaryň pikiriçe "ýüzlerce ýyllap özgäniň golastynda ýaşan bolgarlar ahyrynda erkana durmuşa gowuşjakmyş, "ýok edilen" buthanalar täzeden dikeldiljekmiş, ilkinji gezek bolgar bilim ojaklary açyljakmyş, Ýewropada täp-täze we özbaşdak Bolgariýa dörejekmiş"...

Şular ýaly "arzuwlary" ýüreginde beslän beýik ýazyjy hökümet işgärleriniň pozisiýasy, daşary ýurtlarda oýnalýan diplomatiki oýunlary, žurnalistleriň we beýleki ähli metbugat işgärleriniň beýannamalary bilen birlikde on aý töweregi dowam eden rus-osmanly ursunyň başky etabyndaky üýtgesmeleri ýakyndan synlaýar. Ol diýseň hyjuwly, çisirilen we taraply (milletçilikli) ýazgylaryny ilki gazetlerde, soňra "Gündelik" ("Ýazyjynyň gündeligi – sentýabr-noýabr, 1977") ady bulen

kitap görünüşinde çap etdirýär. Beýik ýazyjy bu kitabynda Osmanly döwletine bolan çäksiz ýigrenjini beýan etmek bilen birlikde, ýüzlerçe ýyl bäri bolgarlaryň ýaşap gelýän "bendiliği" hakynda-da kitaby okanlaryň aňyny bulasdyryp taşlayan maglumatlary berýär.

1877-1878-nji ýyllardaky Osmanly-Russiýa urşuna gönüden-göni gatnaşan rus esgerleriniň we ofiserleriniň şayat bolan wakalaryny bu "Gündelikde" bermek bilen, Dostoýewskiý gürrüň berilýän zatlara özünüňem haýran galandygyny gizläp durmaýar. "Halas etmäge" gidenler "bendilikde" diýip düşünilýän bolgarlaryň özlerinden has gowy durmuşda ýasaýandygyny görüp, gahar-gazaba atlanýar. Ýazyjy muny özüce beýan etmäge çalyşýar. Dostoýewskiý "Gündelikde" şeýle diýýär:

"Jenaplar, tomus aýlarynda, Plewneden has öñ, Bolgariýa birdenkä nädip girendigimizi, Balkanlara aýak basanymyzdan soňam hoşnutsyzlykdan dilimizi dışımızıň aňyrsyna niçiksi gysandygymyz ýadyňza düşyän bolsa gerek.

Ilki goşundakylar, yzyndanam Peterburgda oturan metbugat organlary gowur turuzdylar.

Bu gowur halysalla janyýangynlyk bilen çykýan mertligiň baş galdyryjy sesleriniň alamatydy... Munuň ýeke-täk sebäbi, bütin dünýäde, hususanam bizde mälim bolşy ýaly, bu gowry turuzýanlaryň depgilenenleri, horlananlary, ezilenleri we jebir-jepa çekenleri halas etmek üçin aýaga galmagydy.

Uruş yylan edilmänkä biziň gazetlerimizde uruşyň netijesi we ediljek harçlar barada makalalar okandygymy, "Bolgariýa gitmek bilen diňe öz goşunymyzyň däl, açlykdan çyrpynýan bolar halkynyňam garnyny doýurnalt bolar" diýen ýaly howsalaly pikirleriň orta atylandygyny häzirem ýatlaýan. Bulary hut öz gözüm bilen okadym we nireden okandygymy anyk görkezip biljek. Şeýlelikde, bolgarlar hakynda şeýlekin pikirlere eýe bolan bizler, Fin aýlagynyň we bütin Russiýanyň kenarýaka sebitlerinden ýesir edilenleriň we zulum görenleriň hatyrasyna gan dökmek niýeti bilen ýola çykanymyzda, birden-birden bag-bakjaly, owadan bolgar öýlerine duş geldik. Güller, ir-iýimşler, mal sürüleri, çekilen zähmetiň rehnetini esseme-esse

beren bereketli topraklar we hasa beteri-de her bir metjide derek gurulan üç buthana.... Eýsem biz bu "ýesirleriň" hatyrasyna ölmäge giden bolsak näme! Käbir dargursak halas edijiler: "Bu nähili beýle!" diýip şobada gahar-gazaba mündi, kemsinmeden ýaňa ýüzleri çym-gyzyl boldy. Biz olary halas edýän bolsak, olar bizi dyza çöküp garşylamaly dälmi! Ýone olar dyza çökmek beýlede dursun, bize ýadyrgap seredişýärler we biziň gelenligimize begenenoklar! Dogrusy, bizi duz-çörek bilen garşylanlaram boldy, ýone olar bize birtüýsli seredişýärler!.."

"Ýazyjynyň gündeligininiň" başga bir bölümünde Osmanly "bendiliginde" ýasaýan bolgarlar barada şeýle gürrüň berilýär:

"Bizdäki barjamly kişilerem şu ýesir bolgarlar ýaly mes ýasaýan däldir.

Soň başga biri çykyp bolgarlaryň başyna gelen bu belalaryň ýeke-täk jogapkäriniň ruslardygyny aýdýar. Olaryň pikiriçe, nämäniň nämedigini bilmän, ýesir bolgarlaryň hasabyň türklerden soramaga we yzyndanam bu "sogan deý soyulan" baýlary halas etmedik bolsak, bolgarlar häzire çenli asuda durmuşda ýaşajak eken. Olar häzirem şu pikiriň doğrudygyna ynanýarlar".

Ýazyjynyň "Gündeligidäki" käbir setirleri üns berip okamak gerek. Üns berip okalanda, iň azyndan iki meselä yşarat edýän käbir möhüm aýratynlyklary duýmazlyk mümkün däl.

Birinjisi: Osmanly döwletliniň tabynlygynda ýasaýan bolgarlaryň hal-ýagdaýynyň osmanly duşmanlygyny edýän sferalar tarapyndan Günbatarda we Gündogarda aýdylsy ýaly "erbet" bolmandygyna we 1876-njy ýylyň Aprel gozgalaňynyň millet derejesindäki galkynyş hereketi däl-de, edil Serbiýada we Garadagda (Çernogoriýa) bolşy ýaly, Russiýanyň küsgürmegi netijesinde täze rus-osmanly ursunu turuzmak için bahana döretmek maksady bilen käbir galtamanlaryň öñbaşylyk etmeginde başlanan hem-de garaşylmadyk pajygaly wakalara getiren hadysadygyna gijem bolsa göz ýetirer.

Ikinjisi: Okyjyda ýazyjy bolgarlaryň durmuşyny mysal görkezmek bilen öz ýurdundaky rus sarizmine "bütin dünýä wagşy diýip tanadylan Osmanly özünden bolmadyk musulman däl raýatlaryna şeýle hoşniýetli çemeleşýän bolsa we olaryň adam şekilli ýaşamaklary üçin ähli şertleri döredýän bolsa, näme üçin äpet Russiýa imperiýasy öz daýhanlarynyň durmuşyny gowulandyrmakda haýal-ýagallyga ýol berýärkä?..." diýen ýaly aýlawly sözler bilen Dostoýewskiligini edipdir diýip, pikir doreýär.

Kim bilyä, belki-de, ýazyjy bu setirleri ýazanda bolgarlaryň asuda durmuşyny özlerinden gysganjak derejede egoistlige, adama mahsus duýgulara aňyny aldyran rus esgerlerine we ofiserlerine "başgalary halas etmegiň ýşky bilen görkezýän beýikligiñizi, birazajygam bolsa öz halkyňzyň derdi bilenem gyzyklanyp görkezseňiz erbet bolmazdy..." diýmek isländir...

Ýokarda mysal getirilen sitatalar bolgar hakykatyny aýdyňlatmak bilen birlikde, 1877-1878-nji ýyllaryň Rus-Osmanly urşunyň täsirinde ýazylan ýazgylar Dostoýewskinin beýikligini ýene-de bir gezek görkezýär diýip hasap etmeli.

Üstünden 100 ýyl geçensoň, 3-nji mart baýramyna-da başga nukdaýnazardan seretmegiň wagtynyň gelendigine ynanýarys. Iň bolmanda Dostoýewskiý kimin hakykatçyl bolalyň....

Rafet ULUTÜRK.

bgbulturk

Taryhy makalalar